

ممنوعیت استفاده از سلاح کشتار جمعی (نقد و بررسی ادله)

تاریخ دریافت: ۹۱/۱۱/۱

تاریخ تأیید: ۹۲/۳/۱۷

سیدسجاد ایزدهی*

صدیقه صدیق تقی‌زاده**

بررسی حکم استفاده از سلاح‌های کشتار جمعی مسئله اصلی این مقاله است که با استفاده از منابع عقلی و نقلی به آن پرداخته می‌شود. مدعای این مقاله نیز این است که استفاده از سلاح‌های کشتار جمعی که انهدام گسترده‌ای در پی دارد و تبعات آن فراگیر، پیش‌بینی‌ناپذیر و مهارناشدنی است و سلاح‌های شیمیایی، میکروبی و هسته‌ای را در برمی‌گیرد، بر اساس ادله فقهی، ممنوع و حرام است. از جمله مبانی حرمت این سلاح‌ها تأکید دین اسلام بر هدایت الهی بشر، کرامت ذاتی انسان و صلح‌طلبی می‌باشد؛ در ضمن اسلام به اخلاق مداری، برخورد با عطف و انسانی با غیر نظامیان به‌ویژه زنان، کودکان و کهن‌سالان حتی اسرا توصیه کرده و بالاتر آنکه حقوق حیوانات و محیط زیست را در جنگ‌ها از نظر دور نداشته است.

واژه‌های کلیدی: سلاح کشتار جمعی، سلاح هسته‌ای، جنگ در اسلام، تعهدات بین‌المللی، حقوق بشر.

* استادیار پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

** دانشجوی دکتری دانشگاه علوم حدیث.

جنگ‌ها که در طول تاریخ عمدتاً به زیاده‌خواهی قدرت‌های سلطه‌گر برمی‌گردد، رویدادهای زشت و وحشتناکی را در زندگی اجتماعی رقم زده‌اند اما نه به زشتی و وحشتناکی تسلیحات کشتار جمعی که قادرند در یک زمان تعداد انبوهی از مردم را نابود کنند. از آنجا که تسلیحات کشتار جمعی به‌ویژه سلاح‌های هسته‌ای امنیت جهانی و صلح و دوستی پایدار ملت‌ها را به خطر می‌اندازد، ممنوعیت این‌گونه سلاح‌ها موضوع بحث جوامع جهانی گردیده به‌ویژه سازمان ملل و به تصویب قطعنامه‌های متعددی مبنی بر خلع سلاح هسته‌ای کشورها انجامیده است. شورای امنیت که رکن اجرایی سازمان ملل متحد است و وظیفه حفظ صلح و امنیت بین‌المللی را بر عهده دارد، «تکثیر این سلاح‌ها را تهدیدی برای صلح و امنیت بین‌المللی می‌داند» (ممتاز، ۱۳۷۷، ص ۸).

درحالی‌که سلاح‌های کشتار جمعی محصول جامعه مدرن است، جوامع اسلامی به دلیل مبانی فکری‌شان و ضرورت محوریت اخلاق در نبردها تولید و استفاده از آن را نپذیرفته‌اند. جمهوری اسلامی ایران نیز، با آنکه به استفاده مفید و مثبت از انرژی هسته‌ای توجه کرده، به حرمت سلاح‌های اتمی معتقد است؛ آیه الله خامنه‌ای در فتوایی بر حرمت شرعی تولید و استفاده از سلاح‌های هسته‌ای تأکید نموده است؛ ایشان در پیامی به اجلاس بین‌المللی خلع سلاح در تهران در اردیبهشت سال ۸۹، استفاده از سلاح‌های هسته‌ای را جرم می‌داند و ضمن اعلام حرمت کاربرد آن در بمباران هسته‌ای هیروشیما و ناکازاکی را غیر انسانی و زشت‌ترین واقعه تاریخ برمی‌شمرد (خامنه‌ای، ۱۳۸۹/۱/۲۷).

ارائه مبانی و ادله فقهی، ارائه ادله حرمت و جواز استفاده از این سلاح‌ها، طرح ادله جواز استفاده از این سلاح‌ها و پاسخ مناسب به آن و در نهایت بررسی حکم تولید و انباشت این سلاح‌ها از جمله مواردی است که این تحقیق بدان اهتمام ورزیده است. این مقاله با طرح پرسش چپستی ادله عام و خاص حرمت استفاده از سلاح‌های کشتار جمعی بر این باور است که ادله فقهی مقتضی حرمت تولید، انباشت و کاربرد سلاح‌های کشتار جمعی در زمان جنگ و صلح در قالب حمله به دشمن، دفاع از کشور یا مقابله به‌مثل و تهدید دشمن است. این تحقیق جدا از مقدمات لازم برای طرح این بحث، مباحث خود را در دو بخش ارائه کرده است؛ در بخش اول به ادله عام می‌پردازد، ادله‌ای که به این سلاح‌ها عنایت ندارد و پذیرش آنها مستلزم قول به حرمت کشتار جمعی است و در بخش دوم به ادله‌ای روی می‌کند که این‌گونه سلاح‌ها را مورد نقد قرار داده‌اند.

۱. کلیات

۱-۱. مفهوم شناسی

«سلاح‌های کشتار جمعی» (Weapons of mass destruction: WMD) در ادبیات حقوق تسلیحات مترادف با سلاح‌های نامتعارف است، (ساعد، ۱۳۸۶، ص ۴۳). سلاح‌هایی که قدرت تخریب فراوان دارند و به اهداف معین و مشخص محدود نمی‌شوند، برخلاف سلاح‌هایی که اهداف خاص و محدود را دنبال می‌کنند و آثار دراز مدت ندارند. از سلاح‌های کشتار جمعی در زبان فارسی به «ش. م. ه.» (شیمیایی، میکروبی و هسته‌ای) تعبیر می‌شود (ممتاز، ۱۳۷۷، ص ۱۰ - ۱۴). از دیگر ویژگی‌های این گونه سلاح‌ها می‌توان به عدم تفکیک نیروهای هدف یاد کرد که آثار تخریبی آن نه فقط نظامیان و سربازان را بلکه شهروندان غیر مسلح، زنان و بچه‌ها و حیوانات و محیط زیست را از پا می‌افکند (شارل، ۱۳۶۹، ج ۱، ص ۱۴۱).

بنابراین می‌توان ویژگی‌هایی برای این گونه سلاح‌ها برشمرد و آن را از سلاح‌های متعارف متمایز کرد که از آن جمله می‌توان به قدرت تخریبی بسیار زیاد در قالب انهدام و زیان‌های گسترده و مسمومیت در سطح وسیع (همان، ص ۱۳). و غایت و غرض به-کارگیری آن اشاره کرد که پیش‌بینی‌ناپذیر و مهار ناشدنی محسوب می‌شود (ممتاز، ۱۳۷۷، ص ۱۳-۱۴).

۲-۱. نوپدیدبودن سلاح هسته‌ای

با توجه به نوپدیدبودن سلاح هسته‌ای که در زمان امام معصوم^۷ مطرح نشده و ردّ و نشانی از آن را آیات و روایات نمی‌توان مشاهده کرد، باید گفت: گرچه عمده سلاح‌های جنگی در زمان‌های گذشته به تیر و شمشیر و نیزه بوده، سلاح کشتار جمعی نیز وجود داشته است که از آن میان می‌توان به خراب کردن سدّ، آتش‌زدن با منجنیق و آلوده کردن آب و هوای سرزمین دشمن به سم اشاره کرد. از این روی فهم حکم این راهکارهای جنگی می‌تواند به محقق عرصه فقه در فهم حکم شارع درباره سلاح هسته‌ای کمک نماید.

در توضیح موضوع شناسی سلاح کشتار جمعی و انطباق آن با سلاح‌های موجود در زمان سابق و صدر اسلام می‌توان گفت «خراب کردن سد» و «آتش‌زدن با منجنیق» گونه‌ای سلاح با قدرت تخریبی وسیع‌اند، اما این دو راهکار با موضوع شناسی سلاح کشتار

جمعی (به معنای مصطلح) منطبق نیستند؛ زیرا با وجود قدرت تخریبی فراوان هدف تخریبی مشخصی دارند و تنها افراد خاصی را هدف قرار می‌دهند، درنهایت به سلاح‌هایی مانند توپ، خمپاره، تانک و موشک منطبق خواهند بود.

گفتنی است روایات این راهکارها را (در فضایی که جنگ رودررو جنگ عادلانه محسوب می‌شد) نهی کرده، اما در مواردی به اقتضای شرایط خاص و توقف پیروزی به آنها سفارش کرده‌اند: جنگ کردن با انواع سلاح [مانند] تخریب منازل، دژها، پرتاب منجنیق، سوزاندن با آتش، ارسال سیلاب... و محاصره کردن، به شرطی که پیروزی در گرو آن باشد جایز است؛ زیرا پیامبر⁶ به اقتضای ضرورت در جنگ با اهالی طائف، بخشی از درختان آنجا را قطع کرد (بیهقی، ۱۴۰۸، ج ۹، ص ۸۳). و آتش بر یهود بنی نضیر ریخت و این در حالی است که ریختن سم در سرزمین دشمن (بنا بر قول درست) جایز نیست (شهید اول، ۱۴۱۴، ج ۲، ص ۳۲).

چنان که پیداست، همه راهکارهای برشمرده در صورت ضرورت جایز است، لکن القای سم در سرزمین دشمن ممنوع می‌باشد (حرّ عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۵، ص ۶۲، ح ۱۹۹۸۹). جواز این راهکارها و منع از القای سم و دلیلی ندارد، جز اینکه القای سم از مصادیق سلاح‌های کشتار جمعی محسوب می‌شود؛ زیرا هم قدرت کشتار فراوان دارد، هم هدف تخریبی مشخصی ندارد و همه موجودات (انسان، حیوان، گیاهان) را در معرض نابودی قرار می‌دهد و هم اینکه آثار آن برای سالیان دراز باقی خواهد ماند.

به عبارت دیگر توصیه به جنگ با انواع سلاح‌های مزبور حکم اولی به اقتضا توصیه شده است، اما القای سم در سرزمین کفر، به طور مطلق تحریم شده است؛ روایت سکونی (که با فتوای فقیهان نیز همراه است) که القای سم در سرزمین مشرکان را منع کرده است، حتی فرض توقف پیروزی بر این کار را هم در بر می‌گیرد (عراقی، ۱۴۱۴، ج ۴، ص ۴۰۴).

بر این اساس و در راستای موضوع شناسی سلاح کشتار جمعی در فقه شیعه باید گفت «پرتاب آتش با منجنیق» و «ارسال سیل» در ذیل سلاح کشتار جمعی نمی‌گنجد، اما «ارسال سم» از مصادیق سلاح کشتار جمعی است و از این روی حکم ارسال سم در فقه همان حکم سلاح هسته‌ای خواهد بود. سید محمد صادق صدر در خصوص تطبیق این عنوان با سلاح هسته‌ای این گونه اظهار داشته است: «... این روایت گرچه بر ممنوعیت خصوص سم دلالت می‌کند، باید گفت همه موارد کشتار جمعی را شامل می‌شود،

به‌گونه‌ای که بی‌گناه برای گناهکار و غیر مسلح برای مسلحان از بین می‌روند. حتی سلاح هسته‌ای و مانند آن را شامل می‌شود. تعمیم مورد سم به همه موارد کشتار جمعی به دلیل القای خصوصیت فقهی از مورد سم است (صدر، ۱۴۲۰، ج ۲، ص ۳۸۵).

بر این اساس باید گفت این روایت، گرچه دلالت بر حرمت استعمال خصوص سم می‌نماید، لکن به دلیل القای خصوصیت از ویژگی «سم»، شامل همه سلاح‌های کشتار جمعی می‌شود که بی‌گناه و گناهکار و مسلح و غیر مسلح را نابود می‌کند، حتی سلاح هسته‌ای و مانند آن (سلاح میکروبی و شیمیایی) را در بر می‌گیرد.

۳-۱. پیشینه فتوای فقیهان در حرمت استفاده از سلاح کشتار جمعی

مطابق آنچه در موضوع شناسی سلاح کشتار جمعی آمده است، باید گفت سلاح کشتار جمعی در فقه از قبیل مسائل مستحدثه (نوپدید) نیست و سابقه درخور اعتنایی در فقه دارد. حال تنها به برخی از مستندات آن اشاره می‌شود:

۱. شیخ طوسی در کتاب النهایة که از قدیمی‌ترین کتاب‌های فقهی است، بر اساس متن روایت حکم به حرمت پخش سم در سرزمین کفار کرده است: «جنگ با کفار با سایر انواع کشتار جایز است جز سم؛ پخش سم در سرزمین آنها روا نیست. هرگاه مسلمانان با عصبان برخی از کفار رویاروی شدند، می‌توانند از منجنيق و آتش و امثال آن بهره‌گیرند، البته به این شرط که پیروزی در جنگ به آنها موقوف باشد» (شیخ طوسی، ۱۳۹۰، ج ۱، ص ۲۹۳).

۲. ابن ادریس می‌گوید: «جایز است نبرد با کفار با سایر انواع قتل ... مگر پخش کردن سم در سرزمین کفار؛ همانا جایز نیست سم در سرزمین آنها پخش شود» (ابن ادریس حلی، ۱۴۱۰، ج ۲، ص ۷).

۳. ابن زهره تأکید دارد: «نبرد با دشمنان با هرچه امید پیروزی با آن می‌رود جایز است مانند آتش، منجنيق و امثال این دو، گرچه مسلمانان در میان آنان باشند. البته پخش کردن سم در سرزمین آنان جایز نیست» (ابن زهره، ۱۴۱۷، ص ۲۰۱).

۴. آیه الله خوئی می‌نویسد: «پخش کردن سم در سرزمین مشرکان به دلیل نهی

پیامبر^ص در روایت معتبر سکونی جایز نیست» (خوئی، ۱۴۱۰، ج ۱، ص ۳۷۳).

۵. صاحب جواهر در ذیل کلام محقق حلی که «یحرم القاء السم»، پیشینه‌شناسی مفصّلی کرده و حرمت استفاده از این سلاح‌ها را به بسیاری از فقها مانند شیخ طوسی در

کتاب **نهایه** و ابن زهره در کتاب **غنیة النزوع** و ابن ادریس در کتاب **سرائر** و علامه حلّی در کتاب **مختصر النافع** و **تبصره** و **ارشاد** و شهید اول در کتاب **دروس** و محقق ثانی در کتاب **جامع المقاصد** نسبت می‌دهد. ایشان با نقد دیدگاه برخی فقیهان که حکم به کراهت این عمل داده‌اند، بر قول به حرمت این نظریه تأکید کرده است و در ادامه با عنایت به اطلاق روایت مذکور، مسموم کردن بلاد را حتی اگر به پیروزی در جنگ منجر شود، مجاز ندانسته است (نجفی، ۱۳۶۵؛ ج ۲۱، ص ۶۸).

۶. بسیاری از مراجع تقلید معاصر به کارگیری ابزارهای جنگی غیر متعارف را در جنگ حرام دانسته‌اند که از آن جمله می‌توان به آیه الله خامنه‌ای اشاره کرد که این سلاح‌ها را ضد بشری، غیر عقلانی و ضد انسانی دانسته و این گونه اظهار داشته‌اند: «به اعتقاد ما افزون بر سلاح هسته‌ای، دیگر انواع سلاح‌های کشتار جمعی، نظیر سلاح شیمیایی و سلاح میکروبی نیز تهدیدی جدی علیه بشریت تلقی می‌شوند. ما کاربرد این سلاح‌ها را حرام و تلاش برای مصونیت بخشیدن این‌ای بشر از این بلای بزرگ را وظیفه همگان می‌دانیم» (خامنه‌ای، ۱۳۸۹/۱/۲۷).

«استفاده از سلاح هسته‌ای نه تنها به کشتار و تخریب گسترده منجر شد، بلکه میان آحاد ملت، نظامی و غیر نظامی، کوچک و بزرگ، زن و مرد و گه‌نسال و خردسال تمایزی قائل نشد و آثار ضد بشری آن مرزهای سیاسی و جغرافیایی را در نوردید و حتی به نسل‌های بعدی نیز خسارت‌های جبران ناپذیر وارد نمود و لذا هرگونه استفاده و حتی تهدید به استفاده از این سلاح، نقض جدی مسلم‌ترین قواعد بشردوستانه و مصداق بارز جنایت جنگی قلمداد می‌گردد» (همان).

۲. ادله عام حرمت سلاح‌های هسته‌ای

پیش از بررسی ادله حرمت سلاح‌های هسته‌ای به مبانی مورد پذیرش دین اسلام توجه می‌کنیم؛ بر اساس این مبانی اساساً دین اسلام قادر نخواهد بود استعمال سلاح‌های هسته‌ای را تجویز و آن را به رسمیت بشناسد. حال به اجمال این مبانی را بیان می‌کنیم:

۱-۲. اصل دعوت

اسلام دینی است که اصل را بر هدایت بشر و کرامت ذاتی و حیات طیبه انسانی بنا نهاده است؛ از این رو پیامبر اسلام پیام‌آور رحمت و محبت بوده و در برخورد با دشمنان نیز

ابتدا به هدایت آنان پرداخته و منطق و فطرت را محور قرار داده است. بر اساس این منطق، خداوند حاکمان و کارگزاران و فرماندهای جنگی را ملزم کرده است پیش از رویارویی با قوای نظامی دشمن آنان را به منطق فطرت الهی دعوت و با اولویت ترک مخاصمه، در صورتی که خواهان صلح باشند، درخواستشان را اجابت کنند. نقل است هنگامی که رسول خدا⁶ امیرمؤمنان⁷ را به یمن اعزام کرد، به وی این گونه فرمود: ای علی، با هیچ کس کارزار نکن، مگر اینکه در آغاز وی را به اسلام دعوت کرده باشی؛ به خدا سوگند اگر خداوند به دست تو فردی را هدایت کند، برای تو بهتر است از هر چه خورشید بر آن بتابد و تو صاحب اختیار آن باشی (حرّ عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۵، ص ۴۳، ح ۱۹۹۵۱).

پس دعوت ارزشمندتر از جنگ و جهاد و کشتار کفار محسوب می‌شود؛ براساس منطق الهی اگر انسان‌ها هدایت یابند و گشته نشوند، به حق نزدیک‌تر خواهد بود (نهج البلاغه، خطبه ۴۵).^۱ بر اساس این منطق، جنگ در دین اسلام از اولویت و اصالت برخوردار نیست و رجوع مردم به فطرت الهی و تربیت اخلاقی در دین اسلام از محوریت برخوردار است؛ از این رو دین اسلام هیچ گاه راضی نخواهد بود تعداد بی‌شماری از مردم را با سلاح‌های کشتار جمعی نابود کنند و امکان هدایت و سعادت (که غرض از دعوت مردم به دین اسلام است) را از آنان بگیرند.

۲-۲. صلح طلبی و آرامش محوری در اسلام

مطالعه متون دینی در قالب آیات و روایات ائمه معصومین: هر فردی را به این باور خواهد رساند که صلح و آرامش در دین اسلام از اهمیت محوری برخوردار است و از همین رو پیامبر اسلام پیامبر رحمت برای تمام جهانیان خوانده شده است (انبیاء: ۱۰۷)؛ توسعه اسلام و گرایش کفار به آن در گرو اخلاق کریمانه و مبتنی بر گذشت، مهربانی و چشم‌پوشی پیامبر⁶ در مقابل کفار بوده است (آل عمران: ۱۵۹).

پیامبر⁶ نیز همواره صلح و آرامش را بر جنگ و عفو و گذشت را بر کیفر و چشم‌پوشی را بر انتقام ترجیح می‌داد، از همین رو رویکرد ایشان در جنگ‌ها (که عمدتاً صبغه دفاعی

داشت) مبتنی بر مسالمت، عفو، رفتار انسانی و اخلاق محوری بود، به گونه‌ای که نه تنها بی‌گناهان از تبعات جنگ مصون می‌ماندند، بلکه جنگجویان نیز تا حدّ ممکن مشمول رحمت فراگیر نبوی و اسلامی قرار می‌گرفتند. بر اساس این منطق، رسول خدا⁶ از قتل سالخورده‌گان، زنان و کودکان خودداری می‌ورزید و از کشتن اسیر و یا کسانی که از جنگ بر کنار بوده‌اند نهی می‌فرمود، ضمن اینکه از شکنجه کردن سپاهیان یا مُثله کردن کشته‌شدگان نهی می‌فرمود.

شاهد مثال‌های بسیاری برای این سیره پیامبر می‌توان برشمرد، از جمله:

- رفتار رسول خدا⁶ در روز فتح مکه روشن‌ترین نمونه رفتار انسانی در برخورد با دشمنان است؛ ایشان پس از آنکه بر دشمنان پیروز گشت و به انتقام و قتل یا اسارت و غنیمت اموال آنان قادر بود، خون آنان را محترم شمرد و اموالشان را به خودشان بخشید (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۹۷، ص ۵۹). و ضمن خطبه‌ای هدف خویش از رسالت را بیان کرد و با برشمردن فضایل انسانی و الهی همگان را به اصل محوری توحید دعوت نمود (نوری، ۱۴۰۸، ج ۲، ص ۳۴۰).

- در جنگ ذات الرقاع، سیل پیامبر⁶ را از اصحابش دور انداخت. غوث‌بن حارث به قصد قتل پیامبر⁶ آمد و شمشیر به دست به پیامبر گفت: در این هنگام چه کسی قادر است از تو دفاع کند. پیامبر⁶ فرمود: پروردگارم. به عنایت خداوند وی از اسب به زیر افتاد. پیامبر⁶ شمشیر وی را گرفت، بر سینه‌اش نشست و فرمود. حال بگو چه کسی از تو دفاع می‌کند. وی با توجه به شناختی که از پیامبر⁶ داشت گفت: جود و کرم تو. این عبارت موجب شد پیامبر⁶ در عین قدرت و انگیزه از او درگذرد و رهایش نماید (فیض کاشانی، ۱۳۷۵، ج ۳، ص ۷۱۱، ح ۱۳۲۶).

- پیامبر⁶ همواره بر صلح جهانی تأکید داشت. در سفری به خانه خدا که به صلح حدیبیه منجر شد، ابتدا یکی از اصحاب را که با قریش قرابت داشت، برای پرهیز از جنگ به نزد آنان فرستاد و به دلیل همین پرهیز بود که به گفتگو پرداخت و شرایط غیر عادلانه‌شان را پذیرفت. پیامبر تا زمانی که قریش این پیمان را نقض کردند، به مفاد آن وفادار ماند. پس از فتح مکه پرچم پیروزی را به دست سعد بن عباده داد که پیش از حضرتش به مکه وارد شود. وقتی حضرت رسول⁶ شنید سعد می‌گوید: «امروز روز جنگ است، امروز روزی است که زنان و دختران به بند اسارت خواهند افتاد» ناراحت شد. وی را

عزل کرد و پرچم را به دست حضرت علی 7 داد و آن روز را روز رحمت و بخشایش نامید (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲۱، ص ۱۰۵).

بر اساس این رفتار پیامبر جنگ و مبارزه و قتل از اصالت برخوردار نیست و جنگ و قتل زمانی ترجیح می‌یابد که دشمن دست از دشمنی نکشد و جنگ مسلحانه را برگزیند. و این گونه رویکرد قتل دشمنان غیر مسلح را توجیه نمی‌کند، و کشتن زنان و کودکان و حیوانات و تخریب طبیعت در آن موضوعیتی ندارند و اساساً مردود خواهند بود.

۳-۲. رویکرد اخلاقی به جنگ

طرق وصول به غایات شرعی، به دو گونه مشروع و غیر مشروع تقسیم می‌شوند. از این روی رفتارهای فردی، گروهی، سیاسی، نظامی یا حکومتی باید به ملاک‌ها و ضوابطی معین مستند باشند. به همین ملاک برای غلبه بر دشمن از هر ابزار و روشی نمی‌توان استفاده کرد. در آموزه‌های شرعی، فصلی گسترده وجود دارد که در آن بر اخلاق، عدالت، مراعات رفتار انسانی در عرصه‌های مختلف تأکید شده و در قالب اخلاق سیاسی، اخلاق حکومتی و اخلاق جنگی ارائه شده است که برای درک تفصیلی آن باید به کتب اخلاق در این خصوص مراجعه کرد.

آنچه در این تحقیق مورد عنایت قرار می‌گیرد، بخشی از ضوابط و ملاک‌های شرعی در خصوص اخلاق جنگی است که بر اساس آن، رزمندگان نمی‌توانند امور غیر اخلاقی، غیر انسانی و ظالمانه را دستاویز رسیدن به پیروزی کنند. حال طبیعی است پیروزی بر حریف و دشمن با سلاح‌های کشتار جمعی که ماهیت غیر اخلاقی، غیر انسانی و ظالمانه دارد، توصیه نشود و نهی گردد. برخی از این موازین به اختصار از قرار ذیل‌اند:

الف) رعایت رفتار انسانی و مراعات افراد غیر مسلح

قرآن مبارزه و جنگ (به‌مانند همه مکاتب که جنگ را در مواردی جایز می‌شمارند) را توصیه می‌کند و بر این اساس هر رزمنده مسلمان دشمن متخاصم را باید از پای درآورد و در پیروزی سپاه سهیم باشد، اما این قضیه موجب نمی‌شود برای پیروزی در جنگ به هر عملی دست زد؛ خداوند به همان میزان که به جنگ توصیه می‌کند، تجاوز را ناپسند می‌شمرد و از آن نهی می‌کند: «و در راه خدا، با کسانی که با شما می‌جنگند نبرد کنید و از

حدّ تجاوز نکنید که خدا تجاوز کاران را دوست نمی‌دارد» (بقره: ۱۹۰).^۱ برخی در تفسیر این آیه بر این باورند که «الذین یقاتلونکم» دشمنانی‌اند که جنگ با مسلمانان را آغاز کرده‌اند، برخی دیگر این عبارت را به کسانی اطلاق کرده‌اند که در صحنه پیکار با مسلمانان می‌جنگند. بنا بر احتمال اول، مراد از «و لا تعدوا» این است که با کسانی که به جنگ با شما اقدام نمی‌کنند، ننگید. احتمال دوم مفید نهی از جنگ با غیرنظامیان است (طبرسی، ۱۳۵۰، ج ۱-۲، ص ۵۱۰).

قدر متیقّن از این دو احتمال، نفی جنگ تجاوزکارانه و غیر عادلانه است که مفید رعایت اخلاق در جنگ است. مفسران در ذیل این آیه بر این باورند که «تنها با کفاری که با شما در مقام جنگ‌اند نبرد کنید» (طیب، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۳۵۱). علامه طباطبایی؛ ذیل این آیه می‌نویسد حرمت گسترش جنگ و کشتار غیر جنگجویان دشمن از باب تخصیص نیست، بلکه زنان و کودکان و پیران و همانند آنها تخصّصاً خارج‌اند (طباطبایی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۸۷). آیه الله مکارم شیرازی نیز باور دارد که: افزون بر حرمت کشاندن جنگ به غیر نظامیان تعدی به باغستان‌ها، گیاهان و زراعت‌ها و نیز استفاده از مواد سمّی برای زهرآلودکردن آب‌های آشامیدنی دشمن یعنی جنگ شیمیایی و میکروبی جایز نیست (مکارم شیرازی، ۱۳۷۳، ج ۲، ص ۱۹).

در مجامع تفسیری اهل سنت، ذیل این آیه به روایاتی اشاره شده است که کشتن زن و بچه‌ها و آنها را که به جنگ با مسلمانان حاضر نمی‌شوند، (عاملی، ۱۳۶۰، ج ۱، ص ۳۱۹ / ابوالفتوح رازی، ۱۴۰۸، ج ۳، ص ۶۹). و همین طور قتل پیرمردان و کسانی را که تسلیم شده‌اند (سیوطی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۲۰۵). ممنوع شمرده‌اند.

اهمیت حفظ جان غیر نظامیان به ویژه زنان و کودکان به حدی است که مشهور فقیهان شیعه بر این باورند که زنان و کودکان، حتی در صورت حضور در نبرد از تعرّض مصون‌اند (نجفی، ۱۳۶۵، ج ۲۱، ص ۷۳). این امر، بنا بر سخن برخی فقیهان، سالخورده‌گان، را شامل می‌شود؛ بر این اساس پیرمردها، مگر زمانی که در جنگ حضور یابند (همان، ۷۵). از قتل مصون‌اند (همان). این قضیه - با توسعی در عبارات برخی دیگر از فقیهان - معلولان جسمی، مجانین، بیماران، تجّار و زارعان و روحانیان را در بر می‌گیرد و مصونیت‌هایی برای آنها قائل می‌شود (سبزواری، ۱۴۱۳، ج ۱۵، ص

□. و قاتلوا فی سبیل الله الذین یقاتلونکم ولا تعدوا ان الله لا یحب المعتدین.

روایات صادره از پیامبر اسلام ﷺ و اهل بیت: نیز مفید حجم بسیاری از آموزه‌های اخلاقی است که حیلۀ جنگی را به عنوان یک تاکتیک پذیرفته‌اند؛ ولی اخلاق‌گریزی از آن بر نمی‌آید؛ لذا در آغاز جنگ به سربازان توصیه می‌شد به پیمان جنگی وفادار بمانند، از قتل زنان، پیرمردان، بچه‌ها و افراد زمین‌گیر خودداری نمایند، از قطعه‌قطعه کردن بدن کشته‌شدگان بپرهیزند، اگر امان خواستند، بپذیرند، از ناجوانمردی کناره‌گیرند و از کشتن فراریان و اسیران خودداری کنند. از باب نمونه پیامبر اکرم ﷺ، در مقام فرمانده جنگ، هرگاه قصد اعزام لشکری را داشت، سپاهیان مسلمان را در مقابل خود می‌نشاند و می‌فرمود: با نام خدا و در راه خدا و دین رسول خدا حرکت کنید، به یکدیگر خیانت نوزبید و کسی را مثله نکنید و پیمان نشکنید، پیرمردان و پیرزنان و اطفال و زنان را نکشید، تا ناگزیر نشده‌اید درختان را قطع نکنید و اگر مسلمانی (خواه از فرومایه‌ترین یا شریف‌ترین) به یکی از کفار امان می‌دهد تا کلام خدا را بشنود، او در امان است تا کلام خدا را بشنود، پس اگر اسلام را پذیرفت برادر دینی شماست، وگرنه او را به محل خود بازگردانید و از خداوند یاری بجوئید (کلینی، ۱۳۸۸، ج ۵، ص ۳۰).

امام علی ۷ هم در یکی از جنگ‌ها خطاب به لشکریان خویش می‌فرماید: من نمی‌پسندم که شما [به مردم شام] دشنام دهید ... بهتر آن است که به جای دشنام به آنان بگویید: خدایا خون‌های ما و ایشان را از ریختن حفظ فرما و میان ما و آنان را اصلاح کن و آنان را از گمراهی‌شان برهان. تا کسی که نادان به حق است، آن را بشناسد و آنکه حریص و شیفته گمراهی و دشمنی است از آن باز ایستد (نهج البلاغه، خطبه ۱۹۷).

ب) حفظ حقوق حیوانات و محیط زیست

دین اسلام علاوه بر اینکه بر کرامت انسانی تأکید کرده برای افراد ضعیف و غیر نظامی در زمان جنگ، مصونیت‌هایی قائل شده است، برای حیوانات نیز حقوقی برشمرده و انسان‌ها را به مراعات آنها توصیه کرده است؛ از جمله آمده:

- هرگاه فردی حیوان تشنه‌ای داشته باشد و وی مقداری آب داشته باشد که فقط برای وضویش کفایت می‌کند، باید آب را به حیوان بدهد و خود تیمم کند (نجفی، ۱۳۶۵، ج ۱۵، ص ۱۱۴).

۱۷ - آن قدر پشت حیوان سوار نشود که حیوان به مشقت بیفتد، همین طور آن قدر بار

سنگین بر پشت حیوان نگذارد که حیوان به زحمت بیفتد و باید بار را با دیگر حیوانات تعدیل نماید.

- اگر جاندار بچه شیر خوار داشته باشد، باید به اندازه کفایت تغذیه بچه شیر در پستان مادر بماند؛ لذا اگر شیر مادر فقط به اندازه تغذیه بچه اش باشد، دوشیدن شیر مادر حرام است.

- سزاوار است کسی که شیر می‌دوشد ناخن‌های انگشتانش را بگیرد تا حیوان اذیت نشود.

- آزار رساندن به حیوان ممنوع است، مانند گذاشتن بار سنگین بر پشت حیوان، اجبار حیوان به حرکت سریع و زدن بیش از اندازه حیوان.

- زدن در موقع رم کردن حیوان به اندازه احتیاج جایز است، ولی زدن در موقع لغزیدن ممنوع است.

- شکار حیوانات برای تفریح و بدون احتیاج حرام است. به همین جهت سفر برای شکار، از سر تفریح، معصیت است و باید نماز را تمام بخواند (جعفری، ۱۴۱۹، ص ۱۱۵ - ۱۲۳).

به موازات احترام به حقوق حیوانات، دسته‌ای از روایات اهتمام به محیط زیست و گیاهان و طبیعت را مورد عنایت قرار داده و از بین بردن آنها را نکوهش کرده‌اند. پیامبر⁶ در آغاز جنگ مراعات محیط زیست را در مجموعه توصیه‌های خود گنجانده و از تخریب گیاهان و درختان منع کرده است: «پیامبر⁶ هنگامی که سرداری را به جنگ اعزام می‌کرد وی را به تقوا امر کرده می‌فرمود: ... نخل را به آتش نکشید و آن را در آب غرق نکنید، درخت دارای میوه را قطع نکنید و زراعت را به آتش نکشید» (حرّ عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۵، ص ۵۹، ح ۱۹۹۸۶).

با توجه به این مطالب آیا می‌توان باور کرد اسلام، با استفاده از سلاح کشتار جمعی، حکم به مرگ بسیاری از مردم بی‌گناه و غیر مسلح (اعم از زن و بچه و پیرمرد) بدهد، به تخریب محیط زیست (برای زمان‌های طولانی) حکم کند. و حیوانات را بدون هیچ علتی به مرگی سخت محکوم نماید؟ طبیعی است منطق اخلاق مدار دین اسلام قادر نخواهد بود چنین حکمی صادر نماید.

ج) حقوق بشر دوستانه

علاوه بر مواردی که در قالب محوریت اخلاق در جنگ مطرح شد، به توصیه‌های اخلاقی‌ای می‌توان اشاره کرد که عمدتاً به رعایت امور انسانی، اخلاقی و عادلانه اشاره دارد. این امور که به حقوق بشردوستانه مشهور شده است، سطح وسیعی از امور اخلاقی را در برمی‌گیرد که انجام آن عملی قبیح و نکوهش‌شده به حساب می‌آید. بخشی از این امور به قرار ذیل است:

- به زنجیر کشیدن افراد (در زمان جنگ یا صلح) (تمیمی مغربی، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۳۶۹):

- قتل بدون سند و مدرک و به خاطر گمان یا تهمت؛

- اعمال مجازات قبل از ارتکاب جرم با وجود علم به ارتکاب پسینی (طباطبایی،

۱۳۶۳، ج ۴، ص ۲۷۷ - ۲۷۸).

- شکنجه دشمن؛

- تعرض به اماکن مذهبی مانند کلیساها و معابد؛

- اقدام به جنگ پیش‌دستانه به قصد انتقام‌جویی و غارت؛

- قتل سربازان دشمن، با وجود امکان اسارت آنان؛

- نبرد با کفار اهل کتاب با وجود آمادگی برای انعقاد قرارداد ذمه؛

- جنگ با وجود پیشنهاد صلح از جانب دشمن؛

- کشتن افراد غیر نظامی مانند راهبان و روحانیان، پرستاران، مجروحان و بیماران،

سفیران جنگی، بچه‌ها، زنان و پیران (کلینی، ۱۳۸۸، ج ۵، ص ۳۰).

- تکه‌تکه کردن اعضای بدن دشمن (محقق حلی، ۱۳۶۵، ص ۱۱۳).

کسی که این قوانین را وضع کرده است، حکم به جواز استفاده از بمب هسته‌ای نمی‌

دهد؛ زیرا؛ استفاده از این بمب عملاً نقض غالب بلکه همه دستورها و توصیه‌های اخلاقی

لازم‌الاجرا در زمان جنگ و صلح است. بنابراین به نظر می‌رسد با وجود این مبانی نوبت

به ادله حرمت استفاده از سلاح‌های هسته‌ای نخواهد رسید؛ زیرا این مبانی به‌خوبی حکم

به عدم جواز و حرمت می‌دهند.

۳. ادله خاص حرمت سلاح هسته‌ای

۱- ۳. ادله عقلی

از جمله ادله حرمت استفاده از سلاح کشتار جمعی دلیل عقل است. به دو گونه ادله عقلی (مستقل و غیر مستقل) می‌توان در عرصه استنباط استناد کرد. عقل مستقل (فارغ از شرع) حکم به قبیح بودن این نوع سلاح‌ها می‌کند و آن را مستوجب عقاب می‌داند. بر این اساس، اگر نتوان ادعا کرد که عقل دلیل مستقلاً در عرصه استنباط است، لااقل می‌توان به کمک قاعده ملازمه (مشکینی، ۱۳۷۷، ص ۳۸۰) (که بر اساس آن، اگر عقل حکم به چیزی نمود، شرع هم حکم به مفاد آن می‌دهد) حکمی شرعی استنباط کرد که حرمت استفاده از سلاح هسته‌ای را شدت می‌بخشد. همچنین می‌توان به عقل غیر مستقل در این خصوص استدلال کرد که بر اساس آن، مبانی چندگانه (اخلاق جنگی، اصل دعوت، اصالت حیات و آرامش، حقوق حیوانات و محیط زیست) بخش اول و مقدمه استدلال را تشکیل می‌دهد و با مفروض گرفتن آن می‌توان به دلیل عقلی استناد کرد؛ عقل بر اساس اولویت قطعی حکم می‌کند که اگر شارع آن مقدمات را خواستار است و طلب می‌کند، طبیعتاً حکم به حرمت سلاح کشتار جمعی خواهد کرد؛ زیرا معنا ندارد شارع از یک طرف اموری چون حقوق حیوانات و محیط زیست، حق حیات بشری، حقوق بشر دوستانه را به رسمیت بشناسد و ضمن تأکید بر آنها مؤمنان را از پیمودن طریق مخالف منع و نهی نماید، از سوی دیگر استفاده از سلاح اتمی را که در تضاد با همه آن موارد است، به رسمیت بشناسد و حکم به جواز استفاده از این گونه سلاح‌ها بدهد.

۲-۳. ادله نقلی (کتاب و سنت)

الف) قرآن

۱. «مَنْ قَتَلَ نَفْسًا يَغْيِرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا»: هر کس انسانی را بدون ارتکاب قتل نفس [به قصد قصاص] یا فساد در زمین [به قصد مجازات مفسد فی الارض] بکشد، چنان است که گویی همه انسان‌ها را کشته است و هر کس انسانی را از مرگ رهایی بخشد [او را زنده کند] چنان است که گویی همه مردم را زنده کرده است (مائده: ۳۲).

□ دلیل غیر مستقل عقلی دلیلی است که یک پایه استدلال آن (صغرای دلیل) بر پایه نقل و روایات مبتنی است و یک پایه دیگر استدلال (کبرای دلیل) دلیل عقلی است.

از محوری‌ترین اصول مورد تأکید اسلام حق حیات انسان‌هاست. بر اساس این اصل، اسلام در برابر قتل یک انسان بی‌گناه چنان موضع سختی اتخاذ می‌نماید که گویا همه انسان‌ها کشته شده‌اند. آیه شریفه با مفروض‌انگاشتن قبح «قتل گروهی و جمعی» مردم، قتل یک فرد را نیز قبیح فرض کرده و مستوجب عقاب برشمرده است. تأکید بر حق حیات انسانی و ضرورت آن موجب شده است به قصاص، یکی از راهکارهای اسلام برای تضمین حق حیات، توصیه شود و مجازات قتل در برابر قتل منطقی مفهوم برای صاحبان خرد باشد.

«لَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوةٌ يَا اُولَى الْاَلْبَاب»: ای صاحبان خرد، برای شما در قصاص زندگی است (بقره: ۱۷۹).

بدیهی است جدا از منطق جنگ که مقتضی رویارویی نیروهای مسلح است و در عرصه نظامی، توجیه‌پذیر است، منطق حفظ جان افراد بی‌گناه و قرارداد تضمین جدی برای حفظ آن موجب می‌شود توجیهی برای به‌خطرانداختن جان افراد بی‌گناه (آن‌هم به‌طور گسترده و بدون توجه به نظامی و غیر نظامی بودن، از زن و مرد، کودک و پیر) وجود نداشته باشد، مضافاً آیه شریفه ضمن اینکه به صراحت «قتل گروهی و جمعی» را محکوم می‌نماید، آن را بدیهی و مفروض تلقی می‌کند و نیازی به استدلال برای اثبات آن نمی‌بیند.

۲. «وَ إِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَ يُهْلِكَ أَجْرَتَ وَ النَّسْلَ وَ اللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ»: هنگامی که به مرحله‌ای از حکومت و سلطه برسند، در راه فساد در زمین، کوشش می‌کنند و زراعت‌ها و چهارپایان را نابود می‌سازند، [با اینکه می‌دانند] خدا فساد را دوست نمی‌دارد (بقره: ۲۰۵).

در این آیه شریفه خداوند برخی از ویژگی‌های مردمانی (منافقین) را برمی‌شمرد که به تعبیر قرآن، در آیه قبل، «ألدُّ الخِصَامِ» (سرسخت‌ترین دشمنان‌اند). قرآن در آیات بعدی جایگاه آنان را جهنم می‌داند؛ از این روی جدا از اینکه مفاد این آیه از بین بردن گیاهان و چهارپایان را از مصادیق فساد در زمین می‌داند و از اسباب ناخشنودی خداوند برمی‌شمرد، از صدر و ذیل آن برمی‌آید افرادی که دست به این عمل می‌زنند، از مصادیق مفسد فی‌الارض‌اند و عمل آنان دشمنی با اسلام تلقی می‌شود و موجب عقاب آنان در دوزخ می‌گردد؛ از این رو باید گفت سلاح کشتار جمعی به‌ویژه سلاح هسته‌ای که از مصادیق «هلاک حرث و نسل» است و حرث (به معنی گیاهان) و نسل (به معنای اولاد که بر

اولاد انسان و غیر انسان قابل اطلاق است) در سطح فراگیر از بین می‌برد، نه تنها مطلوب و مورد خشنودی خداوند نیست، بلکه عملی منکر و مستوجب عقوبت خواهد بود.

ب) روایت

«نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ يُلْقَى السَّمُّ فِي بِلَادِ الْمُشْرِكِينَ». پیامبر ﷺ نهی فرمود که سم در سرزمین مشرکان پخش شود (حرّ عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۵، ص ۶۲، ح ۱۹۹۸۹). این روایت را سکونی روایت کرده است؛ از حیث سند مقبول است و از همین رو فقها به آن عمل کرده و فتوا داده‌اند؛ عمل بر طبق این روایت به اجماع فقیهان مستند است. این روایت از حیث دلالت اطلاق دارد و نهی از القای سم به سرزمین کفار به شرایط خاصی (مانند توقف پیروزی در جنگ) مقید نشده است؛ نه فقط حرمت القای سم از این حکم بر می‌آید، بلکه حرمت در شرایط اضطراری نیز از آن استنباط می‌شود، بر خلاف مواردی مانند القای آتش یا ارسال سیل که حرمت آنها در شرایط اضطرار و منوط بودن پیروزی به اعمال آنها نقض پذیر است. حکم به حرمت «القای سم» مطلق است و در صورت اضطرار هم محفوظ می‌باشد. این استدلال به عبارات فقیهان بزرگ شیعه مانند شهید ثانی مستند است (شهید اول، ۱۴۱۴، ج ۲، ص ۳۲).ⁱ

ج) پایبندی به تعهدات بین المللی

التزام و پایبندی به تعهدات و قراردادهای بین‌المللی از جمله ادله‌ای است که می‌تواند حرمت استعمال سلاح هسته‌ای را قوت بخشد؛ زیرا قرارداد، تعهدآور است و همه نظام‌های حقوقی و اخلاقی بر لزوم مراعات آن تأکید کرده‌اند، در ضمن اسلام بر التزام و پایبندی به پیمان‌ها تأکید ویژه‌ای دارد و وفای به عهد را واجب می‌داند و خیانت و پیمان‌شکنی را (ولو در برابر کفار و دشمنان) حرام می‌شمرد و استفاده ابزاری از پیمان و قرارداد را رد می‌نماید. اسلام به حيله در جنگ توصیه کرده است، اما از غدر به معنای نقض عهد و پیمان شکنی منع کرده است (کلینی، ۱۳۸۸، ج ۵، ص ۳۰).ⁱⁱ لذا اگر فرد مؤمن یا دولت

□. يجوز القتال بسائر أنواعه و هدم المنازل و الحصون و رمي المناجيق و التحريق بالنار و إرسال الماء ... إذا توقّف الفتح عليه و الحصار و منع السابله دخولاً و خروجاً فقد قطع رسول الله ﷺ أشجار الطائف و حرق على بنى النضير و خرّب ديارهم و لا يجوز بالقاء السّم على الأصحّ.
□□. كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا بَعَثَ سَرِيَّةً دَعَا بِأَمِيرِهَا ثُمَّ قَالَ سِيرُوا بِسْمِ اللَّهِ... لَا تَغْدُرُوا.

اسلامی با دشمن از در صلح وارد شد و با او پیمان آتش بس امضا نمود، عهد و پیمان را باید محترم بشمرد و آن را زیر پا ننهد.

حضرت علی 7 ضمن مقایسه رویکرد خویش با معاویه در عرصه سیاست، پیمان شکنی و غدیر را از ویژگی‌های معاویه برشمرده و خود را از آن بری دانسته و می‌فرماید:

به خدا سوگند معاویه از من سیاستمدارتر و زیرک‌تر نیست؛ ولی او نیزنگ می‌زند و مرتکب انواع گناه می‌شود (سیاستش بی‌قید و شرط است و هر کار خلافی را برای پیشبرد اهداف سیاسی خود مجاز می‌شمرد). اگر غدیر و خیانت ناپسند نبود من سیاستمدارترین مردمان بودم؛ ولی هر گونه غدیر و پیمان‌شکنی منتهی به فجور و گناه می‌شود و هر گناهی سر از کفر در می‌آورد (همان‌گونه که رسول خدا فرمود): «هر غدار و پیمان شکنی روز قیامت پرچم خاصی دارد که به آن شناخته می‌شود (و در صحنه محشر رسوا می‌گردد) (نهج البلاغه، خطبه ۲۰۰).

آیات قرآن بر رعایت عهد و پیمان تأکید کرده‌اند و اطلاق آن، شامل پیمان با کفار و دشمنان هم می‌شود (مائده: ۱ / اسراء: ۳۴)؛ برخی آیات نیز ضرورت التزام به پیمان با کفار را بیان می‌کنند (نساء: ۸۹ - ۹۰).^۱

علاوه بر مقتضای آیات قرآن، سیره پیامبر 6 نیز این گونه بود که به پیمان‌های خود با کفار ملتزم بوده و از نقض پیمان خودداری می‌کرد؛ توجه به قضیه ابوجندل این مطلب را بهتر تبیین می‌کند:

مطابق قراردادی که در صلح حدیبیه بین مشرکان و پیامبر 6 امضا شد پیامبر 6 پذیرفت که «اگر یکی از افراد قریش بدون اذن بزرگ‌تر خود از مکه فرار کند و اسلام آورد و به مسلمانان بپیوندد محمد 6 باید او را به قریش بازگرداند؛ ولی اگر فردی از مسلمانان به سوی قریش بگریزد، قریش موظف نیست او را به مسلمانان تحویل بدهد». هنگامی که مشرکان بر اساس این قرارداد از پیامبر 6 خواستند ابوجندل را به مکه باز گردانند، پیامبر سخن آنان را تصدیق کرد و اجازه داد وی را ببرند؛ در حالی که او با صدای

بلند فریاد می‌زد و مسلمانان را به کمک می‌طلبید. پیامبر 6 برای دلجویی از وی گفت: «ای ابوحنبل، شکیبایی کن و بدان که خداوند برای تو و دیگر گرفتاران راه فرجی باز می‌کند؛ همانا ما قراردادی با قریش امضا کرده و خدا را پشتوانه آن قرار داده‌ایم و ما خیانت روا نمی‌داریم» (ابن هشام، ۱۴۰۹، ج ۲، ص ۳۳۲ - ۳۳۳).

حضرت علی 7 در وفای به عهد به مالک‌اشتر می‌فرماید: «اگر پیمان بین تو و دشمن بسته شد یا تعهد پناه‌دادن را به او دادی جامه وفا را بر عهد خویش بیوشان و تعهدات خود را محترم بشمار و جان خود را سپر تعهدات خویش قرار ده؛ زیرا هیچ یک از فرایض الهی چون وفای به عهد و پیمان نیست که مردم جهان با تمام اختلافاتی که دارند درباره آن این چنین اتفاق نظر داشته باشند. حتی مشرکان زمان جاهلیت علاوه بر مسلمانان آن را مراعات می‌کردند، چراکه عواقب پیمان‌شکنی را آزموده بودند» (نهج البلاغه، نامه ۵۳). بنابراین بر فرض مبانی دین اسلام درباره استفاده از سلاح‌های هسته‌ای جواز و اباحه باشد، اما چون ایران قرارداد «ان پی تی» را پذیرفته و عملاً التزام داده که از کار بستن این سلاح خودداری نماید، مطابق ادله وفای به عهد که درباره معاهدات بین‌المللی نیز صادق است، موظف است از این قرارداد پیروی کند. همین وفا به تعهد و پیمان بود که امام خمینی؛ پس از پذیرش قطعنامه ۵۹۸ و با وجود توانایی برای ادامه جنگ و امکان پیروزی در آن، سخن کسانی را که خواهان نقض قرارداد بودند نپذیرفت و وفاداری به پیمان (ولو به منفعت نباشد و طرف پیمان نیز دشمن باشد) را ترجیح داد.

نتیجه‌گیری

با توجه به مبانی و ادله حرمت استفاده از سلاح کشتار جمعی باید گفت نظام حقوقی و فقهی شیعه، نه تنها هیچ سازگاری با استفاده، تولید و انباشت این گونه سلاح‌ها ندارد، بلکه این اعمال را در مقابل اخلاق، فقه و انسانیت معنا کرده است. دیدگاه فقیهانی مانند آیه الله خامنه‌ای در خصوص حرام بودن این گونه سلاح‌ها، مبتنی بر آموزه‌های اخلاقی، فقهی و حقوقی شیعه و در راستای تراث فقیهان صاحب‌نام شیعه است که از سر صداقت و راستی ارائه شده است؛ از این روی این دیدگاه می‌تواند الگویی برای اخلاق جنگی و نظام حقوقی جهان محسوب شود. همچنین گفته شد حتی در صورت قول به جواز استفاده از این گونه سلاح‌ها، اگر دولت اسلامی خود را به قراردادی مبنی بر استفاده نکردن از آن مقید کرده باشد، باید در قالب حکم ثانوی و از باب لزوم وفای عقد به تعهد خود وفادار

بماند و از شکستن آن پرهیز نماید.

مستالآت ممنوعیت استفاده از سلاح کشتار جمعی
۱۱۴۱ هـ. ش

Archive of SID

منابع

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه.
- ابن ادريس حلی، محمد، *السرائر الحاوی لتحرير الفتاوى*، قم: مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۱۰ ق.
- ابن زهره، حمزة بن علی، *غنية النزوع إلى علمی الأصول و الفروع*، قم: مؤسسه الامام الصادق، ۱۴۱۷ ق.
- ابن هشام، عبد الملک، *السيرة النبوية*، بيروت: دارالكتاب العربي، ۱۴۰۹ ق.
- ابوالفتوح رازی، حسین بن علی، *روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن*، مشهد: بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۴۰۸ ق.
- بیهقی، احمد بن حسین، *سنن الکبری*، بيروت: دارالمعرفة، ۱۴۰۸ ق.
- خامنه ای، سید علی، *پیام به اجلاس بین المللی خلع سلاح*، ۱۳۸۹/۱/۲۷.
- تمیمی مغربی، نعمان بن محمد، *دعائم الاسلام*، قم: نشر اسماعیلیان، ۱۳۷۴.
- جعفری، محمد تقی، *وسائل فقهی: رساله حقوق حیوانات در فقه اسلامی*، تهران: مؤسسه منشورات کرامت، ۱۴۱۹.
- حر عاملی، محمد بن حسن، *وسائل الشیعة*، قم: مؤسسه آل البيت، ۱۴۰۹ ق.
- خوئی، ابوالقاسم، *منهاج الصالحین*، قم: مدینه العلم، ۱۴۱۰ ق.
- ساعد، نادر، *حقوق بشر دوستانه و سلاح های هسته ای*، چ ۱، تهران: شهر دانش، ۱۳۸۶.
- سبزواری، سید عبد الأعلى، *مهذب الأحكام فی بیان الحلال و الحرام*، ط ۴، قم: مؤسسه المنار، ۱۴۱۳ ق.
- سیوطی، جلال الدین، *الدر المنثور فی تفسیر المأثور*، قم: کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۴ ق.
- شارل، روسو، *حقوق مخاصمات مسلحانه*، ترجمه سید علی هنجنی، تهران: دفتر خدمات حقوقی بین المللی، ۱۳۶۹.

- شهید اول، شمس‌الدین محمد بن مکی عاملی، *الدروس الشرعية في فقه الإمامية*، قم: مؤسسه النشر الإسلامي، ۱۴۱۴ ق.
- شیخ طوسی، محمد بن حسن، *النهاية في مجرد الفقه و الفتاوى*، دار الكتاب العربي، ط ۱، بیروت: ۱۳۹۰ ق.
- شیخ طوسی، محمد بن حسن، *المبسوط في فقه الإمامية*، تهران: مکتبه مرتضویه، ۱۳۷۸ ق.
- صدر، سید محمد، *ماوراء الفقه*، بیروت: دارالأضواء للطباعة و النشر و التوزيع، ۱۴۲۰ ق.
- طباطبائی، محمدحسین، *تفسیر المیزان*، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۶۳.
- طبرسی، ابوعلی، *مجمع البیان*، تهران: انتشارات فراهانی، ۱۳۵۰ ش.
- طیب، سید عبد الحسین، *اطیب البیان في تفسیر القرآن*، تهران: انتشارات اسلام، ۱۳۷۸.
- عاملی، ابراهیم، *تفسیر عاملی*، تهران: انتشارات صدوق، ۱۳۶۰ ش.
- عراقی، شیخ ضیاء‌الدین، *شرح تبصرة المتعلمين*، قم: مؤسسه نشر اسلامی، ۱۴۱۴ ق.
- فلسفی، هدایت‌الله، «نابربری دولت‌ها در قبول و اجرای معاهده عدم گسترش سلاح‌های هسته‌ای»، *مجله حقوقی*، ش ۱۸ - ۱۹، ۱۳۷۳ - ۱۳۷۴.
- فیض کاشانی، محسن، *الوافی*، تهران: المکتبه الإسلامية، ۱۳۷۵.
- کلینی، محمد بن یعقوب، *الکافی*، تهران: منشورات المکتبه الإسلامية، ۱۳۸۸ ق.
- مجلسی، محمد باقر، *بحار الانوار*، بیروت: مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۳ ق.
- محقق حلّی، جعفر بن الحسن، *شرايع الاسلام*، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵.
- مشکینی، علی، *مصطلحات الفقه*، قم: الهادی، ۱۳۷۷ ش.
- مکارم شیرازی، ناصر، *تفسیر نمونه*، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۳.
- ممتاز، جمشید، *حقوق بین الملل سلاح‌های کشتار جمعی*، ترجمه امیرحسین رنجبریان، چ ۱، تهران: نشر دادگستر، ۱۳۷۷.
- نجفی، محمد حسن، *جواهر الکلام*، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵ ش.
- نوری، میرزا حسین، *مستدرک وسائل الشیعه*، قم: موسسه آل‌البتیة لاحیاء التراث، ۱۴۰۸ ق.